

Νίκος Β. Ροτζώκος, *Εθναφύπνιση και εθνογένεση. Ορλωφικά και ελληνική ιστοριογραφία*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007

Στο βιβλίο του Νίκου Ροτζώκου η ένταξη των Ορλωφικών στην άμεση προϊστορία του Εικοσιένα θεωρείται μέρος ενός συνολικότερου επιχειρήματος περί εθναφύπνισης, το οποίο η ελληνική ιστοριογραφία επεξεργάζεται από τα μέσα του 19ου αιώνα. Η μελέτη, εντοπίζοντας τις ιδεολογικές και πολιτικές διαφορές ανάμεσα στο 1770 και στο 1821, αναλύει κριτικά τις φάσεις οικοδόμησης του ενοποιητικού επιχειρήματος της εθναφύπνισης, μέσω της ενσωμάτωσης στο ενιαίο αφήγημα της Εθνικής, Παλιγγενεσίας διαφορετικού τύπου προσδοκιών και σχεδίων απελευθέρωσης.

Κατά τον συγγραφέα, ιστοριογραφικά έργα που δημιουργήθηκαν σε διαφορετικές εποχές μπορούν να καταστούν αντικείμενο μελέτης και να υπαχθούν στην ίδια κριτική προσέγγιση. Η σύγκριση των έργων αναδεικνύει ομοιότητες και διαφορές που σχετίζονται τόσο με το διανοητικό και ιδεολογικοπολιτικό σύμπαν της εποχής του γράφοντος όσο και με τα διανοητικά εργαλεία

του και τα νέα ερωτήματα που τίθενται και εμπλουτίζουν την ήδη υπάρχουσα οπτική. Ως εκ τούτου, οι συγγραφείς μεταγενέστερων έργων –έχοντας τα πλεονεκτήματα της μεγαλύτερης χρονικής απόστασης από τα γεγονότα και τα συμπεράσματα των προηγούμενων μελετών επ' αυτών– μπορούν να εμβαθύνουν ή και να πλατύνουν τις έρευνες θέτοντας νέα ερωτήματα, τα οποία κινητοποιούν προς μια επαναξιολόγηση της σημασίας. Προϋποθέσεις για να έχει νόημα ένα τέτοιο εγχείρημα είναι να στραφεί η προσοχή στο πλαίσιο εκείνο μέσα στο οποίο κάποια δεδομένη στιγμή συμβαίνει κάτι ή στην εποχή που προσλαμβάνεται, κρατώντας αποστάσεις από αυτονόητα και αναδεικνύοντας την ιστορικότητα και το ρόλο της συγκυρίας.

Κατά τη συγγραφή εθνικής ιστορίας η ιστορικότητα δεν έχει μεγάλη σημασία. Σημασία έχει περισσότερο το παρελθόν να προσφέρει παραδείγματα ή πρότυπα συμπεριφοράς για το παρόν, να είναι δηλαδή

ένα ζωντανό παρελθόν και να καθοδηγεί το μέλλον. Το παρελθόν που συγκεντρώνει αυτά τα χαρακτηριστικά εξυπηρετεί σκοπιμότητες. Η ιστορία, όμως, ακόμη και στις απαρχές της, επιδίωκε όχι μόνο την ακρίβεια, αλλά και την ανάλυση των γεγονότων, την περιγραφή της κοινωνικής εξέλιξης και, με στοιχειώδη τρόπο, την αναπαράσταση των κοινωνιών του παρελθόντος από τη δική τους οπτική. Η γνώση ότι οι λέξεις σήμαιναν διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικές εποχές εμβάθυνε τη συνείδηση του χρόνου που είχαν οι μελετητές και γέννησε μια έντονη αίσθηση ότι το παρελθόν δεν είναι μονοδιάστατο. Αν δεχτούμε ότι έργο του ιστορικού είναι η κατανόηση του παρελθόντος, η προσέγγιση της μελέτης αυτής είναι δόκιμη και συνετή και συμβάλει στην προαναφερθείσα κατεύθυνση.

Αφετηρία της μελέτης αποτελεί ένα γεγονός, τα Ορλωφικά. Τίθεται το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκδηλώθηκαν. Η επιθυμία των Ρώσων να ελέγξουν την Κριμαία και τη Μαύρη Θάλασσα και να αποκτήσουν πρόσβαση στο Αιγαίο ήταν ένα παλιό σχέδιο που έγινε επίσημη κρατική πολιτική από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου. Οι πολιτικές διαστάσεις και οι προσανατολισμοί του έμελλαν να προσδιορίζονται από την ιδιαίτερη ιστορική συγκυρία. Εξετάζονται αυτοί που προσέλαβε στη συγκυρία της εποχής της Αικατερίνης στο πλαίσιο του Γ' Ρωσοοθωμανικού Πολέμου (1768-1774) αφ' ενός για τους Ρώσους - σκοπός του ρωσικού σχεδίου υπήρξε η αλλαγή των σχέσεων πολιτικής κυριαρχίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τα οθωμανικά Βαλκάνια, επενδυμένος με ιδεολογικά χαρακτηριστικά σύμφωνα με τις αξίες της τότε αναδύομενης «φωτισμένης» Ευρώπης, αφ' ετέρου για τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ειδικότερα τους Ρωμιούς, για τους οποίους η προσδοκία του Ρώσου ελευθερωτή εδραζό-

ταν από τη μια πλευρά σε παραδοσιακού τύπου δοξασίες -προνοιακές εσχολογίες για την οθωμανική κατάκτηση- και από την άλλη σε νεωτερικά ιδεολογικά και πολιτικά σχέδια, βασισμένα στα ιδεώδη του Διαφωτισμού στην εκδοχή της ρωσικής «φωτισμένης» απολυταρχίας.

Σταθμοί στο χρόνο για τη μελέτη αποτελούν οι διαφορετικές προσλήψεις του γεγονότος από την ελληνική ιστοριογραφία κατά το χρονικό διάστημα από τα μέσα του 19ου μέχρι τον 20ό αιώνα, με μορφή ιστορικών συνθέσεων είτε ειδικών μονογραφιών είτε μελετών. Στην πρόσληψη του γεγονότος από την ελληνική ιστοριογραφία, η απομάκρυνση από το γεγονός υπολογίζεται από έναν αιώνα μέχρι και δύο αιώνες. Εκτός από τη χρονική απόσταση ουσιαστική διαφορά καθίσταται η αλλαγή της οπτικής. Κίνητρο της εθνικής ιστοριογραφίας και των εκπροσώπων της είναι η συγγραφή εθνικής ιστορίας και αντικείμενο μελέτης της οι αγώνες του υπόδουλου έθνους για την ελευθερία, εκείνοι που προηγήθηκαν του 1821 και που οδήγησαν σ' αυτό. Κατά συνέπεια, το '21 καθίσταται το πλαίσιο αναφοράς και το κριτήριο αποτίμησης των προηγούμενων αγώνων του έθνους για την ελευθερία.

Κοινός τόπος στις προσεγγίσεις της εθνικής ιστοριογραφίας, όπως διαπιστώνει ο ερευνητής, είναι η προβολή συνολικά στο παρελθόν της πολιτικής αρχής των εθνικών κινημάτων, δηλαδή του ιδεώδους της εθνικής ανεξαρτησίας που είναι αρχή ιστορικά μεταγενέστερης πολιτικής ιδεολογίας. Συνεπώς, η ένταξη των Ορλωφικών αναδρομικά στο συνεχές του '21 και στην οπτική εκδήλωσης του πάγιου και αναλλοίωτου εθνικοαπελευθερωτικού φρονήματος του υπόδουλου έθνους θεωρείται αυτονόητη. Προκύπτει εδώ ένα ζήτημα χρήσης της έννοιας του χρόνου ως αναλυτικού εργαλείου για την ανάδειξη της εθνικοποίησης

του ιστορικού χρόνου και του παρελθόντος συνολικά, γεγονός που κατά τον ερευνητή οδηγεί την εθνική ιστοριογραφία σε μια αδυναμία αποτίμησης αφ' ενός του πολιτικού και ιδεολογικού εύρους της ρωσικής επέμβασης, αφ' ετέρου των ιδεολογικών συγκερασμών ανάμεσα σε παραδοσιακές αντιλήψεις και νεωτερικά πολιτικά και ιδεολογικά σχέδια. Από αυτούς τους συγκερασμούς είχε συντεθεί η προσδοκία του ελευθερωτή στους κόλπους των Ρωμιών.

Ο Ν. Ροτζώκος ξεκαθαρίζει στα προλεγόμενά του ότι δεν είναι στις προθέσεις του η απαξίωση της εθνικής ιστοριογραφίας—θα ήταν, όπως αναφέρει ο ίδιος, «τουλάχιστον ανιστόρητο το εγχείρημα»—λόγω προβολής στο παρελθόν των αρχών του εθνικισμού, αλλά η κριτική επαναζέταση του ερωτήματος περί του ιδεώδους της εθνικής ανεξαρτησίας όχι ως διαχρονικού και διαρκούς πόθου του υπόδουλου έθνους, αλλά με την οπτική ιδεολογικού και πολιτικού φαινομένου της νεωτερικότητας, ιστορικά προσδιορισμένου, με σκοπό την ανάδειξη των όρων παραγωγής του ή αλλιώς της ιστορικότητάς του, που συναρτάται με τις συνθήκες εμφάνισης των εθνικών κινημάτων του 19ου αιώνα.

Ο ερευνητής, παρά τις διαφορές των ιστοριογραφικών έργων που εξετάζει στη μελέτη του, εντοπίζει ως κοινό τους στοιχείο την κοινή ιδεολογική μήτρα από την οποία πηγάζουν ως αφηγηματικές παραλλαγές της ίδιας εθνικής μυθολογίας, της ιδεολογίας της εθναφύπνισης. Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα του χρόνου και του βαθμού της «αφύπνισης του έθνους» που του επιτρέπουν να συγκροτήσει το αίτημα της πολιτικής του αυτοδιάθεσης. Το ερώτημα, προβαλλόμενο στη συγκυρία των Ορλωφικών, επιδέχεται απαντήσεις στο πλαίσιο της εθνικής ιστοριογραφίας, η εξέταση των οποίων αποτελεί αντικείμενο των δύο πρώτων κεφαλαίων του βιβλίου. Σε αυτά γίνεται αναφορά στα έργα των ιστορικών Σάθα

(1869), Παπαρρηγόπουλου (1870), Κοντογιάννη (1903), Σακελλαρίου (1939), Γριτσόπουλου (1967) και Βακαλόπουλου (1973).

Στο τρίτο και τέταρτο κεφάλαιο επιχειρείται, μέσω της επαναπραγματεύσης των ιδίων των πηγών από τις οποίες άντλησε η εθνική ιστοριογραφία, μια ανάγνωση που ενσωματώνει ερμηνευτικά την εθνική ιστοριογραφία και την υπερβαίνει, ή αλλιώς, όπως αναφέρεται, «μια ανάγνωση διαφοροποιημένη από εκείνη της εθνικής ιστορίας, επικαιροποιημένη».

Ο Ν. Ροτζώκος ξαναδιαβάζει προσεκτικά τα κείμενα προκειμένου να κατανοήσει και να ανασυνθέσει κατά το δυνατόν τους κοινωνικοπολιτικούς και ιδεολογικούς όρους της ρωσικής επέμβασης καθώς και τους όρους πρόσληψης και αποτίμησης του εγχειρήματος στη συγκυρία από τα ετερόκλητα περιβάλλοντα των Ρωμιών, ξανα φωτίζοντας με μια διαφορετική οπτική τις σημασίες των προσδοκιών για «αποκατάσταση του γένους». Σε αυτό συνίσταται η συμβολή του ερευνητή.

Διευκρινίζοντας τους όρους εθνογένεση και εθναφύπνιση, αναφέρει ότι η πρώτη ήταν συνυφασμένη με τις οικουμενικότητες και τις πολιτικές ιδέες του αιώνα των Φώτων και θεωρεί την ελληνική ως ευρύτερη και συνολικότερη διαδικασία από τη συγκρότηση του ελληνικού εθνικού κινήματος, η οποία στη χρονική συγκυρία των Ορλωφικών συναρτήθηκε με το αυτοκρατορικό ιδεώδες της φωτισμένης απολυταρχίας. Οι διεργασίες που συναρτώνται προς την εθνογένεση συνιστούν μακραίωνη, σύνθετη, μη ευθύγραμμη και μη νομοτελειακή διαδικασία στην οποία εγγράφονται δυναμικά φαινόμενα που υπερβαίνουν τους χρονικούς ορίζοντες εμφάνισης των εθνικών ιδεών και κινημάτων, δηλαδή τον ύστερο 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα. Στις κοινωνικοπολιτικές ιδέες του Διαφωτισμού μπορούμε να αναγνωρίσουμε τη δυνατότητα της γένεσης

των εθνών ως σύγχρονων πολιτικών υποκειμένων – αρκεί όμως, όπως αναφέρει, να μην αντιμετωπίζεται αυτή η δυνατότητα υπό την οπτική μιας εθνικής τελεολογίας. Η εθναφύπνιση, από την άλλη πλευρά, εκφράζει τον τρόπο με τον οποίο οι φορείς της εθνικής ιδεολογίας παρουσιάζουν στη διαδικασία της εθνογένεσης τον εαυτό τους και τα άλλα έθνη. Στην οπτική της εθνικής ιστοριογραφίας η ταύτιση της έννοιας του έθνους με το πρόταγμα της εθνικής ανεξαρτησίας, ως αποτέλεσμα της κατίσχυσης του εθνικισμού και της αναδρομικής προβολής των αρχών του στο παρελθόν συνολικά,

οδηγεί στον παραμερισμό της ιστορικότητας και στην ακύρωση των κοινωνικοπολιτικών και ιδεολογικών διεργασιών της νεωτερικότητας στις οποίες εγγράφεται, μεταξύ άλλων και αυτής των εθνικών επαναστάσεων και δημιουργίας των εθνικών κρατών. Το αποτέλεσμα ήταν να χαρακτηρίζει την πολιτική των Ρώσων «ιδιοτελή» και «ανεύθυνη» και την προσχώρηση των Ρωμιών στα ρωσικά σχέδια ως εκδήλωση της «ανώριμης» ή μη αρκούντως «αφυπνισμένης» εθνικής τους συνείδησης.

Σταυρούλα Δ. Σύρου